
A l e š G a b r i č: *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 370 str.

Štiri leta po prvi Gabričevi knjigi (Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952, Borec 1991), ki je v tovrstno zgodovinsko problematiko pri nas zaorala ledino, lahko beremo njeno časovno nadaljevanje. Zanimivo pri slovenskem zgodovinoписju o preteklem komunističnem obdobju je, da temeljne raziskave hitreje napredujejo pri manj aktualnih temah. Poleg Gabričevega dela bi opozoril zlasti še na raziskave gospodarske politike dr. Jožeta Prinčiča, ki so doslej zajele obdobje nekako do srede šestdesetih let. Raziskave osrednjih centrov moči, slovenske politike znotraj Slovenije in v razmerju z jugoslovansko politiko pa so, kot kaže, zahtevnejši projekt in so kljub temu, da so se začele prej, obtičale v 'krvavih' štiridesetih letih. Kulturna in gospodarska politika sicer nista manj pomembni temi od splošno političnih vprašanj, vendar sta verjetno zaradi razpršenosti in delne nedostopnosti arhivskega gradiva za zgodovinarje lažje obvladljivi. Zato je prednost, ki jo zgodovinoписje dosega pri kulturi in gospodarstvu, mogoče prava pot, po kateri bo splošno politični razvoj v Sloveniji po drugi svetovni vojni lažje opredeliti, analizirati in oceniti.

Desetletje, ki nam ga Gabrič predstavlja kot kulturno revolucijo, je seveda smiselno omejeno s prelomnicami v kulturni politiki. Začenja se s prvo ideološko in represivno sprostitevjo po trdih časih, ko je bilo treba najprej počistiti z "meščansko" politično opozicijo, po sporu s Stalinom pa še izčistiti lastne vrste. Političnemu prevzemu oblasti je logično sledil prevzem nadzora nad gospodarstvom. Za naskok na "duhovno kraljestvo" je bilo pač potrebno več časa, zato pa je nadzor nad duhovno produkcijo zagotavljal tudi časovno trajnejše rezultate. Prvo ideološko sprostitev v kulturi je omogočila ukinitve agitpropa, Komisije za agitacijo in propagando, neposrednega nadzornega aparata Komunistične stranke, ki je bil organiziran vzporedno z oblastnimi organi in je nadzoroval vsak organ posebej. Po dokončnem razočaranju nad "nerazumevanjem" velikega brata iz Moskve so jugoslovanski komunisti začeli iskati lastno pot v komunizmu. Po sedmih letih trde roke, po tisočih pobitih, obsojenih in razlaščenih je bila družba že dovolj prežeta z novim duhom, da je bilo usmerjanje in nadzor odtlej mogoče uspešno opravljati na manj grob način.

Avtor tako začenja s poglavjem Partijski kulturni interregnum (1952-1955), (105 str.), ki govori o času od ukinitve agitpropa do spoznanja, da so preveč popustili in so ustanovili Ideološko komisijo CK ZKS. To je bil čas, ko so uvajali nov sistem družbenega upravljanja v kulturne ustanove. Ustanove so vodili upravni odbori, ki so jih vedno večinsko sestavljali zunanji člani, imenovani od raznih "ustanoviteljev", v glavnem od upravnih in političnih teles. Tako oblikovani odbori so formalno vodili naše znanstvene, umetniške in izobraževalne ustanove praktično do začetka devetdesetih let. Sistem sestavljanja upravnih odborov je bil plod nasprotovanja oblasti, da bi v kulturne institucije neposredno prenesli delavsko samoupravljanje, ker bi s tem dobili zaposleni prevelik vpliv na programsko politiko gledališč, šol, raziskovalnih inštitutov idr.

Glavni kulturni ideolog slovenskih komunistov v tem času, pomemben tudi v jugoslovanskem merilu, je bil Boris Zihlerl. Njegov kulturni koncept je izhajal iz nepomirljivega nasprotja razrednega boja in je kot tak razlikoval dve nezdružljivi kulturi, to je delavsko in elitno. Kot plod ideološke sprostitev pa so drugačne kulturne koncepte začeli postopoma in previdno zagovarjati mlajši intelektualci zlasti v reviji *Beseda*, možen pa je bil tudi že dialog na visoki ravni, kjer sta različne poglede na kulturo zagovarjala npr. Josip Vidmar in Milovan Đilas. Nadzor nad založbami, revijalnim in drugim periodičnim tiskom je oblast razen v upravnih odborih izvajala tudi s sistemom denarnih podpor in, če je bilo treba onemogočati najnevarnejšega potencialnega sovražnika, to je katoliško cerkev, posebej s "samovoljo" državnih tiskarn pri odločanju, katere publikacije bodo tiskali. Zihlerlov ideološki primež se je postopno krhal tudi z gospodarsko navezavo in s tem z večjo odprtostjo na zahod po sporu z Informbirojem. V Slovenijo je občasno prodrlo kako sodobno zahodno gledališko delo, likovna razstava, film, glasba (zlasti je bil sporen jazz) ali knjiga, ki so sicer sprožali reakcije marksističnih cenzorjev in celo polemike. Vse to do začetka petdesetih ni bilo mogoče. Vertikalno delovanje in raven odločanja takratnega političnega sistema lepo kaže odnos političnega vrha do konkretnih ukrepov izvršnih oblasti v Ljubljani. Učinek ukazov ali celo samo namigov iz politbiroja CK KPJ je bil tako velik, da je moral npr. Kardelj zagretost slovenskih aparatčikov miriti, ne pa vzpodbujati. Tako jim je februarja 1951 pragmatično razlagal, "da tistega, kar ljudje počno iz veselja in ni naravnost škodljivo, nima smisla prepovedovati, saj 'ni ljudem prepovedano v socializmu smejati se, plesati, norce briti in neumnosti počenjati... V Ljubljani ste imeli edini zabavni orkester Adamičev, pa še tega ste razgnali. Mislim, da to ni prav. Ljudje ne morejo živeti samo od simfonij, ampak morajo imeti tudi neko glasbo, ob kateri se zabavajo." (str. 103)

Drugo poglavje, Zihlerlova načela med dvema ognjema 1956-1961 (106 str.), zaokrožuje glavni pregled kulturne politike obravnavanega desetletja. Sredi petdesetih let je ideološko rigidni Zihlerlov kulturnopolitični koncept delavske kulture začel dobivati vse glasnejše nasprotnike znotraj partijskih vrst. Bolj iz ozadja sta Zihlerlovo pozicijo postopoma rušila dva pragmatična politika, ki sta bila kot taka tudi močnejša, to sta bila predsednik republiške vlade Boris Kraigher in podpredsednik Stane Kavčič, v jugoslovanskem vrhu pa sta imela podporo pri Edvardu Kardelju. Ta dva nista bila sama nosilca kake nove ideologije, temveč sta uveljavljanje drugačnih pogledov prepuščala kulturnim delavcem samim. To je hkrati pomenilo večjo avtonomijo kulture, a sistemi nadzora in prikritega usmerjanja preko različnih "medijev" so bili že izoblikovani in uveljavljeni. Kulturni ustvarjalci so to sprostitev razumeli po svoje in meje dopustnosti dostikrat prekoračili. Sprostitev je, nekoliko paradokсно, zato prinesla tudi številne afere v kulturnih institucijah.

Sloves prve oblasti ukinjene revije po vojni ima revija *Bori* iz Kopra, ki je izhajala med leti 1954 in 1956, čeprav pri ukinitvi *Borov* še ni prišlo do sodnega preganjanja, kot se je to zgodilo z ljubljansko revijo *Beseda* leto dni kasneje. Pri

poskusih uveljavljanja drugačnih gledaliških repertoarjev, ki so jih začeli igrati na manjših odrih, je prihajalo do političnih pritiskov. Strožji zakon o gledališčih, ki je med drugim uvajal komunalni sistem tudi v nacionalno kulturno sfero, je pripeljal do deprofesionalizacije (Šentjakobsko gledališče v Ljubljani, jeseniško Mestno, goriško in mala gledališča: Eksperimentalno in Oder 57 v Ljubljani) oziroma v primeru treh slovenskih gledališč celo do ukinitve (Prešernovo gledališče v Kranju, Gledališče Slovenskega Primorja v Kopru in Okrajno gledališče Ptuj). Zihherlovemu urejanju slovenske kulture so se posamezniki začeli zoperstavljati že v zgodnjih petdesetih letih; v slabo luč je bilo postavljeno s številnimi kulturniški afkami, kjer je Zihherl imel pač nehvaležno vlogo predsednika ideološke komisije CK ZKS. Zlasti je odmevala ukinitve Besede, veliko vlogo pa je imela tudi polemika z Josipom Vidmarjem v letih 1956 in 1957. Nadaljnji, zlasti politični razvoj dogodkov je na čelo ideološke komisije CK ZKS aprila 1961 pripeljal drugega človeka.

Pregled slovenske kulturne politike v tem desetletju smiselno dopolnjujeta še dve specialnejši poglavji v knjigi. Tretje poglavje nosi naslov Obračun s humanistiko in družboslovjem 1958-1959 (72 str.). Tu Gabrič na hitro pojasni usodo znanstvenih ustanov od konca vojne dalje, nov politični koncept pri vzgoji kadrov, kjer so dobili privilegije programi za "tehnično" inteligenco v nasprotju s "klasično", reformo in končno "očiščenje" ljubljanske univerze z ukinitvijo Revije 57 in z zastraševalno afero Slodnjak na čelu ter poudarjeno skrb za "pravo" interpretacijo preteklosti in sedanjosti.

Šele zadnje poglavje, Slovenstvo in jugoslovanski kulturni unitarizem 1958-1962 (49 str.), slovensko kulturno politiko umešča v jugoslovanski kontekst, torej v medrepubliške oziroma mednacionalne odnose znotraj države. Jugoslovansko večno vprašanje, koliko centralizma ali avtonomije posameznih nacionalnih enot, je v letih 1961 in 1962 z javno polemiko dveh kulturnih reprezentantov slovenskega in srbskega političnega vodstva, Dušana Pirjevca in Dobrice Ćosića, prvič pod komunizmom prišlo do javne politične debate in pridobivanja javnosti za politične cilje posameznih političnih krogov. Odpoklic Borisa Kraigherja, ki je označeval celotno obravnavano obdobje kot predsednik slovenske vlade, in njegov odhod v Beograd, se na zunaj sicer kaže kot kot poraz slovenskih politikov. Vendar sledeča dejstva o zmanjšanju dveh spornih centralnih skladov na račun republiških (za znanost in za filmsko produkcijo), ter kritika jugoslovanskih kulturnih (in narodnih) integralistov na 8. kongresu ZKJ leta 1964 govorijo o nasprotnem. Kot ugotavlja dr. Aleš Gabrič, daje Kraigherjevemu obdobju poseben pomen tudi dejstvo, da so slovenski politiki in kulturniki skupaj stopili v bran nacionalnih interesov in skupaj zavrli poskuse centralistov. "Tako skladnega nastopa politike in kulture slovenski povojni razvoj prej ni poznal" (str. 353).

Gabričeva knjiga je odlično zgodovinopisno delo. Temelji pretežno na arhivskem gradivu in to ji ne daje le posebne teže, pač pa tudi konsistentnost, z jasno rdečo nitjo povezan pregled dokaj različnih problemov tega desetletja. Samo

upamo lahko, da bo avtorju uspelo obravnavati s takim tempom in s tako intelektualno močjo tudi naslednja desetletja, to pa med drugim pomeni, da bi moral imeti še naprej tako srečo z arhivskim gradivom, kot jo je imel doslej.

Ervin Dolenc